

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

БАБІЙ ІННА ВІКТОРІВНА

УДК 343.137

**ДОСУДОВЕ ПРОВАДЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ
ЩОДО ОКРЕМИХ СЛУЖБОВИХ ОСІБ,
ЯКІ ОБІЙМАЮТЬ ОСОБЛИВО ВІДПОВІДАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Київському національному університеті внутрішніх справ,
МВС України

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор
Удалова Лариса Давидівна,
Київський національний університет внутрішніх справ,
професор кафедри кримінального процесу

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України
Іщенко Андрій Володимирович,
Київський національний університет внутрішніх справ,
професор кафедри криміналістики

кандидат юридичних наук, доцент

Шапвалова Лариса Іванівна,
Донецький юридичний інститут Луганського державного університету
внутрішніх справ, начальник кафедри кримінального процесу

Захист відбудеться “26” березня 2009 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.007.01 в Київському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 03035, м. Київ-35, Солом’янська площа, 1

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського національного університету внутрішніх справ: 03035, м. Київ-35, Солом’янська площа, 1

Автореферат розісланий “07” лютого 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.Д. Удалова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Рух країни до реального втілення в державне і суспільне життя цінностей права, побудови громадянського суспільства, панування правового закону і правової держави має конкретну мету – утвердження непорушних прав і свобод людини та громадянина, що вимагає від осіб, які обіймають особливо відповідальне становище, чіткого виконання своїх обов'язків.

Питання законного й обґрунтованого притягнення осіб, які обіймають особливо відповідальне становище, до кримінальної відповідальності залежно від певного етапу розвитку нашої держави завжди було актуальним у доктрині кримінального і кримінально-процесуального права. Цього вимагає реалізація конституційних принципів побудови демократичної держави. Також, це обумовлено потребою приведення кримінально-процесуального законодавства у відповідність до нового етапу розвитку кримінального судочинства, потребою переосмислення, зміною і доповненням теоретичних положень та постулатів, що в подальшому знайде своє вираження в законодавчих актах.

Важливим напрямком у вирішенні цих завдань є чітка та детальна регламентація кримінально-процесуальних відносин у сфері здійснення своїх обов'язків окремими службовими особами, які обіймають особливо відповідальне становище. Правова держава повинна забезпечити порядок провадження кримінальної справи щодо цих осіб, який не порушуватиме конституційних принципів, зокрема, принципу рівності усіх перед законом і судом. Такий порядок повинен стояти на захисті людини, суспільства, держави і створювати умови для розкриття злочинів, викриття винних та їх засудженні. Цим самим встановлюються гарантії щодо реалізації правових приписів.

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена, з одного боку, потребою внесення змін до КПК України, з другого – необхідністю розроблення науково-обґрунтованих пропозицій стосовно реформування порядку досудового розслідування щодо осіб, які обіймають особливо відповідальне становище, з третього – орієнтацією України на світові досягнення розвинутих держав для врахування їхнього досвіду.

Багато фундаментальних досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених тим чи іншим чином торкалися проблем досудового розслідування справ щодо осіб, які обіймають особливо відповідальне становище. Значний вклад у вирішення цих проблем зробили такі вчені, як: Н.О. Армаш, А.В. Волобуєв, В.І. Галаган, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, П.А. Лупинська, Г.А. Матусовський, С.М. Мельник, І.С. Самощенко, С.М. Стахівський, М.С. Строгович, І.К. Туркевич, Д.Т. Шон, М.Є. Шумило, Ю.К. Якимович, М.Л. Якуб та інші.

Питання недоторканності та імунітету розглядали у своїх роботах Ф.А. Агаєв, А.І. Бастрикін, А.А. Безуглов, В.Н. Галузо, В.Г. Даєв, О.В. Задорожний, М.М. Добкін, О.А. Зайцев, А.В. Зінов'єв, В.Г. Кардашев, В.І. Маринів, О.М. Матвєєва, В.І. Руднєв, А.О. Селіванов, Л.Д. Удалова,

А.А. Чувілев, А.Я. Ярматов та інші.

До питань стосовно притягнення до кримінальної відповідальності Президента України, народного депутата України, судді зверталися у своїх наукових працях такі вчені, як: С.А. Агафонов, С.В. Балан, С.Г. Волкотруб, В.О. Гринюк, А.А. Коваленко, І.О. Кресіна, М.Е. Мікулін, В.А. Ржевський, Р.Р. Салимзянова, З.І. Светлакова, А.А. Федоров, Н.М. Чепурнова та інші.

Разом із тим, констатуємо значний науковий вклад цих вчених у розробку зазначених питань, зауважимо, що їх пошуки торкалися лише окремих аспектів проблеми теорії і практики досудового провадження щодо осіб, які обіймають особливо відповідальне становище. Комплексне ж дослідження до цього часу відсутнє. Фактично залишилася теоретично не розробленою низка ключових проблем, що пов'язані із дослідженням особливих проваджень у кримінальному процесі, засад імунітету та порядку порушення кримінальної справи щодо осіб, які обіймають особливо відповідальне становище, а також теорії і практики застосування заходів процесуального примусу та способу провадження слідчих й інших процесуальних дій.

Зазначене вище свідчить про необхідність вироблення науково-обґрунтованих шляхів вдосконалення і теоретичного узагальнення проблематики досудового провадження щодо зазначеного кола осіб у сучасних умовах. Наведені обставини зумовили обрання теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана згідно з напрямками, визначеними Концепцією вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, затвердженої Указом Президента України № 361/2006 від 10 травня 2006 року, відповідно до Тематики пріоритетних напрямів фундаментальних та прикладних досліджень вищих навчальних закладів і наукових установ МВС України на період 2004-2009 роки, яка затверджена наказом МВС України № 755 від 05 липня 2004 року "Про затвердження пріоритетних напрямів наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ на період 2004-2009 років". Дисертація виконана відповідно до Плану проведення науково-дослідної та дослідно-конструкторської робіт Київського національного університету внутрішніх справ роботи на 2008 рік (п.123).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування та розробка законодавчого регулювання досудового провадження у справах щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище, виявлення особливостей здійснення процесуального порядку притягнення Президента України, народного депутата України та судді до кримінальної відповідальності, реалізації інституту недоторканності зазначених осіб у кримінальному судочинстві, формування теоретично обґрунтованого механізму вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності при здійсненні кримінального судочинства щодо зазначеного кола осіб у процесі притягнення

їх до кримінальної відповідальності та провадження слідчих і процесуальних дій.

Для досягнення цієї мети були поставлені та вирішувались такі *завдання*:

- розкрити сутність особливих проваджень у кримінальному судочинстві;
- з'ясувати коло й особливості правового статусу осіб, які обіймають особливо відповідальне становище;
- узагальнити теоретичне визначення відповідальності та її сутності;
- систематизувати теоретичний та емпіричний матеріал стосовно розуміння відповідальності осіб, які обіймають особливо відповідальне становище;
- дослідити на теоретичному рівні підстави й основні риси, притаманні відповідальності осіб, які обіймають особливо відповідальне становище;
- визначити основні ознаки, які є однаково характерними для привілеїв, пільг, імунітету;
- окреслити коло осіб, стосовно яких застосовується імунітет у кримінальному процесі;
- з'ясувати особливий стан вітчизняного і зарубіжного законодавства щодо забезпечення гарантій недоторканності зазначеного кола осіб у кримінальному судочинстві;
- висвітлити сучасний стан правової регламентації порушення кримінальної справи щодо осіб, які обіймають особливо відповідальне становище;
- розробити практичні рекомендації стосовно застосування заходів процесуального примусу та можливостей проведення слідчих дій відносно зазначеного кола осіб;
- внести пропозиції щодо вдосконалення норм чинного кримінально-процесуального законодавства про правовий статус Президента України, народного депутата України та судді.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у сфері кримінального процесу у справах щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище.

Предмет дослідження – досудове провадження у кримінальних справах щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище.

Методи дослідження обрані з урахуванням поставленої мети та завдань дослідження, його об'єкта і предмета.

Оснoву дослідження становить *діалектичний метод* наукового пізнання реально існуючих явищ, який склав підґрунтя комплексного використання інших методів. Зокрема, *метод системного аналізу* дав можливість проаналізувати фундаментальні положення сучасної теорії кримінального процесу, основоположні законодавчі та нормативні акти України – Конституцію України і закони України, а також наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених з питань відповідальності, порядку порушення кримінальної справи й провадження слідчих дій щодо осіб, які обіймають особливо

відповідальне становище. *Формально-юридичний метод* застосовувався при співставленні норм чинного КПК України з проектом нового КПК України, обґрунтуванні висновків і пропозицій стосовно їх доповнення чи уточнення; *порівняльно-правовий* – для аналізу та порівняння національного й зарубіжного кримінально-процесуального законодавства; *історико-правовий* – для розкриття генезису сутності відповідальності та правового статусу осіб, які обіймають особливо відповідальне становище; *соціологічні методи* (інтерв'ювання, анкетування) – використовувались при вивченні правозастосовної практики правоохоронних органів, при опитуванні слідчих органів внутрішніх справ; *статистичні* – для узагальнення результатів вивчення матеріалів кримінальних справ, анкетування оперативних працівників. Названі методи дослідження використовувались в роботі у взаємозв'язку і взаємозалежності, що забезпечило всебічність, повноту й об'єктивність дослідження, істинність отриманих наукових результатів.

Нормативну основу дослідження становлять: Конституція України, чинне кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство, проект нового КПК України (реєстр. № 1233 від 13 грудня 2007 року), міжнародно-правові акти, ратифіковані Верховною Радою України, рішення Європейського суду з прав людини, рішення Конституційного Суду України, постанови пленуму Верховного Суду України, відомчі нормативно-правові акти, а також кримінально-процесуальне законодавство окремих зарубіжних країн.

Емпіричну базу дослідження становлять дані офіційної статистики, а також дані, отримані при опитуванні 324 працівників органів досудового розслідування, прокуратури та суду, які представляють різні регіони держави. Крім того, було вивчено і проаналізовано 38 кримінальних справ. Це сприяло формуванню емпіричної бази дослідження, що забезпечує репрезентативність зроблених висновків у межах усієї України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у вітчизняній науці кримінально-процесуального права вперше проведено комплексне дослідження проблем досудового провадження щодо осіб, які обіймають особливо відповідальне становище, з використанням методологічних положень теорії кримінально-процесуального права, сучасних підходів до розуміння захисту прав і свобод людини та громадянина. Також розроблені теоретичні засади та особливості порядку досудового провадження щодо цієї категорії осіб у кримінальному процесі України.

У дисертації висунуто й обґрунтовано низку положень нових у концептуальному плані та важливих для юридичної практики, а саме:

вперше:

– запропоновано авторський варіант окремої глави КПК України “Особливості провадження у справах щодо окремої категорії осіб”;

– аргументовано, що затримані за підозрою у вчиненні злочину Президент України, який склав свої повноваження, народний депутат України, суддя повинні бути звільнені відразу ж після встановлення їх особи, за винятком випадку затримання на місці вчинення злочину;

– обґрунтовано, що накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище, повинні проводитись лише після порушення кримінальної справи;

– доведено, що запобіжний захід у вигляді застави щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище, слід застосовувати не інакше як на підставі рішення суду, прийнятого за поданням Генерального прокурора України;

– обґрунтовано, що здійснення оперативно-розшукових заходів щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище, допускається лише на підставі рішення, що приймається судовою колегією відповідного рівня на підставі подання керівника оперативного підрозділу;

– сформульовано низку пропозицій щодо внесення змін і доповнень до законів України (ч. 4 ст. 13 “Про статус суддів”, ч. 2 ст. 27 “Про статус народного депутата України”), а також пропозицій до проекту КПК України, що стосуються особливого порядку: порушення кримінальних справ; затримання та обрання запобіжного заходу й проведення певних слідчих дій щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище;

удосконалено:

– класифікацію видів проваджень;

– визначення понять “Президент України”, “процесуальний імунітет”;

– структуру КПК України;

дістало подальшого розвитку:

– обґрунтування відмінностей між поняттями “пільга”, “привілей”, “імунітет” та визначення їх характерних ознак;

– положення про необхідність віднесення провадження щодо осіб, які обіймають особливо відповідальне становище, до підвиду основного провадження з більш складною процесуальною формою;

– наукові розробки про необхідність доповнення переліку рішень, які приймаються судом за результатами розгляду подання щодо порушення кримінальної справи відносно судді, народного депутата України;

– положення стосовно того, що відповідальність Президента України повинна носити двоступеневий характер.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації сформульовано та обґрунтовано висновки і пропозиції, які сприятимуть вдосконаленню науково-дослідної роботи, активізації навчання спеціалістів і підвищенню ефективності діяльності органів дізнання та досудового слідства стосовно особливостей провадження досудового слідства щодо осіб, які обіймають особливо відповідальне становище.

На користь практичного значення викладених у роботі висновків і пропозицій свідчить те, що вони використовуються:

– у навчальному процесі – при розробці текстів лекцій та навчально-методичних матеріалів проведення семінарів і практичних занять з навчальних

дисциплін “Кримінальний процес”, “Судові та правоохоронні органи України”, що підтверджено актами впровадження: Запорізького юридичного інституту ДДУВС (акт впровадження від 18 березня 2008 року), Донецького юридичного інституту (акт впровадження від 18 квітня 2008 року), Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (акт впровадження від 22 квітня 2008 року);

– у практичній діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду – використовується Головним слідчим управлінням МВС України в системі службової підготовки та практичній діяльності органів досудового слідства МВС України (акт впровадження від 14 квітня 2008 року);

– у правотворчій діяльності – для вдосконалення чинного законодавства України та під час роботи над проектом нового КПК України, інших нормативних та відомчих актів. Основні положення й висновки дисертації були сформульовані в пропозиціях, направлених до Комітету з питань правосуддя Верховної Ради України (акт впровадження № 04-30/18-1259 від 27 червня 2008 року).

Апробація результатів дисертації. Дисертація підготовлена на кафедрі кримінального процесу Київського національного університету внутрішніх справ, представлена і обговорена на засіданні кафедри, схвалена нею та рекомендована до захисту.

Основні положення та висновки дисертації доповідалися автором на: міжнародній науково-практичній конференції “Криміналістичні та процесуальні проблеми, що виникають під час проведення слідчих дій” (24 листопада 2006 року, м. Донецьк); науково-практичній конференції молодих та майбутніх вчених, присвячена створенню Академії управління МВС “Проблеми підвищення ефективності державного управління в правоохоронній діяльності” (14 квітня 2006 року, м. Київ); науково-практичній конференції “Формування громадянського суспільства та правової держави в контексті європейської інтеграції” (21-22 квітня 2006 року, м. Київ).

Публікації. Основні теоретичні положення, висновки та рекомендації, сформульовані в дисертації, відображені автором у семи наукових працях, чотири з яких опубліковані у фахових виданнях з юридичних наук, затверджених ВАК України, та у трьох тезах доповідей, що оприлюднені на конференціях.

Структура дисертації визначена предметом та зумовлена метою і завданнями дослідження, відповідає логіці наукового пошуку і вимогам ВАК України. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 221 сторінку, з яких 175 – текст дисертації, додатки вміщені на 24 сторінках (10 додатків), список використаних джерел складається з 22 сторінок (222 найменування).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, ступінь наукової розробки проблеми дослідження, його науково-теоретична основа; зв'язок з науковими програмами, планами, темами; визначаються об'єкт, предмет, основна мета і конкретні завдання дослідження, його основні нормативно-правові джерела, емпірична база; охарактеризовано теоретико-методологічну базу роботи, показано апробації, публікації та практичну реалізацію результатів дослідження. У концентрованому вигляді сформульовані наукова новизна, теоретичне й практичне значення досягнутих у ході дослідження результатів, які виносяться на захист.

Розділ перший – “Види проваджень у кримінальному судочинстві України та характеристика окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище” – складається з двох підрозділів, де досліджується класифікація проваджень у кримінальному процесі та дається характеристика правового статусу окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище.

У **підрозділі 1.1. “Види проваджень у кримінальному судочинстві України”** проаналізовано основні наявні в теорії кримінального процесу погляди правників на проблему уніфікації і диференціації кримінально-процесуальної форми у кримінальному процесі. Підкреслюється значення процесуальної форми в кримінальному судочинстві.

Дисертант аналізує погляди вчених на питання провадження в кримінальному процесі та критерії класифікації проваджень. Обґрунтовано поділ проваджень, виходячи з критерію спрямованості, на три види: основні провадження; додаткові провадження; особливі провадження. Детально аналізуються всі види провадження з урахуванням особливостей кожного з них.

На думку автора, основні провадження у кримінальному процесі України поділяються на: звичайні провадження (дізнання та досудове слідство); спрощені провадження (провадження у справах приватного обвинувачення; провадження за протокольною формою досудової підготовки матеріалів); провадження з більш складними процесуальними формами (провадження в справах про злочини неповнолітніх; провадження в справах неосудних або обмежено осудних осіб).

Провадження про застосування примусових заходів медичного характеру дисертант відносить до особливих, оскільки воно є самостійним.

Обґрунтовано, що провадження щодо осіб, які обіймають особливо відповідальне становище, варто віднести до підвиду основного, тобто так званого провадження з більш складними процесуальними формами.

Дисертантом запропоновано схематичне зображення диференційованої структури кримінального процесу з огляду на ті види проваджень, які існують у сучасній кримінально-процесуальній науці.

Запропоновано закріпити у новому КПК України наступні розділи: “Особливі провадження”, “Особливий порядок кримінального судочинства”.

У **підрозділі 1.2. “Характеристика правового статусу окремих**

службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище” проведено комплексний і всебічний огляд теоретичних і практичних аспектів правового статусу окремих службових осіб (Президента України, народного депутата України та судді), які обіймають особливо відповідальне становище.

Дисертант, всебічно і повно розглядаючи правовий статус вказаних осіб, аналізуючи законодавство з приводу цього питання, приходять до висновку про те, що структура правового статусу службових осіб, порівняно з пересічними громадянами є більш складною і включає: права та обов’язки; гарантії реалізації їх повноважень; відповідальність; юридичні обмеження, встановлені Конституцією й законами України.

Наголошується на тому, що певні переваги надаються народному депутатові України й судді не в якості невинуватого привілею, а як гарантія проти обмеження його статусу з метою ефективного і безперешкодного здійснення своїх службових обов’язків. Наприклад, вивчені нами узагальненні статистичні дані свідчать, що у період з 2003 по 2007 роки по м. Києву за злочини у сфері зловживання, перевищення влади або службових повноважень направлено з обвинувальним висновком до суду 21287 справ, з яких закрито було 2140, у тому числі 1963 справи – за п. п. 1, 2 ст. 6 КПК України.

Крім того, враховуючи сучасний стан чинного законодавства щодо функціонування інституту Президента України, дисертант вбачає необхідність більш детального наукового обґрунтування подальшого розвитку і новелізації цього інституту. Автор наголошує, що процес доповнення й оновлення інституту варто розпочати з чіткого визначення поняття “президент” і дає таке визначення: “Президент – це одноособовий глава держави, посадова особа, яка посідає найвище місце у структурі державних інститутів, а також виступає представником держави в цілому у міжнародних відносинах і є гарантом державного суверенітету”.

Розділ другий – “Загальні положення відповідальності окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище” – складається з трьох підрозділів, в яких досліджуються прикладні і теоретичні проблеми кримінально-процесуальних питань, що стосуються відповідальності окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище. Детально аналізується законодавство, що визначає недоторканість вказаних осіб. Окремо вивчається і робиться наголос на значенні імунітетів у кримінальному судочинстві.

У підрозділі 2.1. **“Загальні засади визначення відповідальності та її сутність”** вивчаються питання відповідальності окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище.

Аналізуються різні точки зору щодо відповідальності взагалі. Кожна особа повинна нести відповідальність незалежно від своєї посади і повноважень, якими вона наділена. Дисертант вказує на дискусійний характер цього питання та потребу кропітких досліджень зазначеного інституту не тільки у сфері конституційного й адміністративного, але й у кримінальному та кримінально-процесуальному праві. Адже розв’язання його є запорукою чіткого визначення

правової природи відповідальності зазначеної категорії осіб та подальшого впорядкування нормативної бази в цій сфері.

Аналізуючи інститут відповідальності, автор приходять до висновку про те, що окремі службові особи, які обіймають особливо відповідальне становище, несуть зовнішню і внутрішню відповідальність. Внутрішня відповідальність пов'язана з вільним вибором, тобто самостійним покладенням на себе потенційного тягара відповідальності. Зовнішня – це комплекс засобів, які застосовуються суспільством, державою чи відповідним органом від імені держави до певного суб'єкта з метою зупинення або попередження тієї поведінки, що суперечить встановленим законом нормам.

Також обґрунтовується думка, що відповідальність Президента України повинна носити так званій, двоступеневий характер. По-перше, вона повинна полягати у достроковому припиненні ним повноважень, і, по-друге, повинна відповідати тяжкості вчиненого злочину.

У підрозділі 2.2. **“Співвідношення понять “пільга”, “привілей” та “іmunітет” у кримінальному процесі”** досліджуються як самі поняття “пільга”, “привілей” та “іmunітет”, так і їх значення в кримінально-процесуальних правовідносинах.

З огляду тих соціальних ролей, які виконують різні суб'єкти у суспільстві, законодавець може вдало використовувати такі інструменти як пільги і привілеї. З одного боку, за допомогою пільг можливо вирівняти фактичну нерівність між окремими категоріями осіб, а з іншого – за допомогою привілеїв юридично підкреслити тих, кому це необхідно для повноцінного здійснення специфічних обов'язків.

Автор вивчає співвідношення понять “пільга”, “привілей” та “іmunітет” між собою та розмежує ці поняття. Вказується на спільні та відмінні риси цих понять.

Крім того, дисертант приходять до висновку, що поряд зі спільними ознаками, характерними в однаковій мірі для привілеїв, пільг та іmunітетів, є низка своєрідних, специфічних ознак, які свідчать про самостійну природу іmunітетів і дозволяють виділити їх як самостійну категорію. По-перше, іmunітети розраховані на певну групу суб'єктів, у той час як пільги спрямовані на достатньо широке коло суб'єктів; по-друге, в кримінально-процесуальному законодавстві поняття “іmunітет” розуміється як звільнення від виконання процесуальних обов'язків і відповідальності (право не давати свідчення, не притягатися до кримінальної відповідальності тощо); по-третє, у будь-якому разі в ідеалі кінцевою метою іmunітету є забезпечення ефективного виконання офіційних професійних функцій певними суб'єктами; по-четверте, коло осіб, на яких поширюється іmunітет, повинно бути чітко закріплене у міжнародних актах, конституціях і законах, тоді як носії інших пільг та привілеїв не завжди повно і конкретно зазначені у законодавстві.

Зазначаються різні точки зору учених-юристів стосовно інституту іmunітету. Досліджуються міжнародні акти та вітчизняне законодавство, яке регулює це питання. Автор зазначає, що іmunітети службових осіб, які

обіймають особливо відповідальне становище, є невід'ємною складовою їх правового становища. Їх слід розглядати не як особистий привілей, а як елемент системи державних (конституційних) гарантій реалізації їх повноважень.

У підрозділі 2.3. **“Недоторканність як додаткова гарантія виконання повноважень окремими службовими особами, які обіймають особливо відповідальне становище”** дисертант розглядає питання недоторканності на прикладі Президента України, народного депутата України та судді.

Недоторканність окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище є спірним питанням для держави та суспільства в цілому. Слід зазначити, що проблема недоторканності Президента України, народного депутата України та судді є предметом дискусій не тільки в Україні, а й у багатьох країнах пострадянського простору. Автор відстоює думку про те, що, з однієї сторони, зазначена категорія осіб в першу чергу повинна чітко усвідомлювати свою роль і місце у процесі державотворення та державного управління. З іншої сторони, у будь-якому випадку, недоторканність повинна обмежуватися лише процедурними пільгами, передбаченими у законі.

Обґрунтовується необхідність, порівняно із європейськими державами, прийняття відповідно закону про гарантії недоторканності экс-президентів, що сприятиме збереженню політичної стабільності в країні.

Наголошується на тому, що головною причиною існування інституту недоторканності народного депутата України є необхідність гарантувати незалежність депутата, забезпечити умови, за яких парламентарій виконуватиме свої обов'язки. У той же час, депутатська недоторканність не повинна використовуватись на шкоду законності і справедливості як засіб вберегти винного від справедливого покарання.

Робиться висновок про те, що для того, щоб забезпечити суддям безперервну діяльність, охорону моральних цінностей, запобігти незаконному та необґрунтованому притягненню їх до кримінальної відповідальності, необхідно підвищити рівень недоторканності суддів шляхом наділення їх додатковими правовими гарантіями.

Розділ третій – “Досудове провадження у кримінальних справах щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище” – складається з двох підрозділів і присвячений дослідженню питань, що стосуються особливого порядку: порушення кримінальних справ, затримання і обрання запобіжного заходу та проведення певних слідчих дій щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище.

У підрозділі 3.1. **“Порядок порушення кримінальної справи щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище”** досліджуються процедурні питання, пов'язані з прийняттям рішення про порушення кримінальної справи відносно окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище.

Дисертант щодо питання про порушення кримінальної справи проти судді пропонує внести наступні зміни до законодавства: ч. 2 ст. 13 Закону України

“Про статус суддів” викласти у редакції від 15 грудня 1992 року – “судді не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності і взяті під варту без згоди Верховної Ради України. Вони не можуть бути піддані заходам адміністративного стягнення, що накладаються в судовому порядку, без згоди органу, який обрав суддю на посаду”.

Автор пропонує закріпити у КПК України окрему главу, сформулювавши її назву таким чином: “Особливості провадження у справах щодо окремої категорій осіб”. Ця глава повинна містити чіткий перелік осіб щодо яких застосовуватиметься особливий порядок провадження у кримінальних справах. Крім того, має бути зазначений чіткий порядок порушення кримінальної справи, затримання вищезазначених осіб та обрання щодо них запобіжних заходів, а також умови проведення окремих слідчих та процесуальних дій. Підтвердженням цього факту виступають результати анкетування респондентів, стосовно того, чи процедура відповідальності за злочини щодо осіб, які обіймають особливо відповідальне становище повинна чітко регламентуватися у КПК України. На що “так” відповіли 318 осіб (98,1%) і відповідь “ні” дали лише 6 осіб (1,9%).

Також у запропонованій главі пропонується передбачити статтю “Особливий порядок порушення кримінальної справи”, яка чітко описує процедуру порушення кримінальної справи щодо Президента України, народного депутата України та судді. Вона має наступний зміст: “Постанова про порушення кримінальної справи щодо особи або про притягнення її як обвинуваченого, якщо кримінальна справа була порушена щодо інших осіб чи за фактом вчинення діяння, яке має ознаки злочину, вноситься:

1) щодо народного депутата чи судді (Конституційного Суду України, Судді Верховного Суду України, судді Вищого спеціалізованого суду України, судді апеляційного і місцевого суду, а також присяжного і народного засідателя) на час здійснення ними правосуддя вноситься Генеральним прокурором України на підставі висновку колегії у складі трьох суддів Верховного Суду України про наявність в діях народного депутата чи судді ознак злочину і, відповідно, за згодою Верховної Ради України;

2) щодо Президента України, який склав свої повноваження, а також кандидата у Президенти України – Генеральним прокурором України чи особою, яка виконує його повноваження на підставі висновку колегії у складі трьох суддів Верховного Суду України стосовно наявності ознак злочину”.

У підрозділі 3.2. “Процесуальний порядок застосування заходів процесуального примусу і провадження слідчих та інших процесуальних дій щодо окремих службових осіб” дисертант наголошує на значенні заходів процесуального примусу і розглядає особливості застосування таких заходів щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище.

Розглядається питання діяльності тимчасової слідчої комісії, яка фактично має повноваження органу досудового розслідування. Вважаємо, що слід більш детально передбачити повноваження комісії і гарантії дотримання прав

громадян. Можливим шляхом нормативного врегулювання цих питань є законодавче визнання такої комісії органом досудового розслідування.

Одним із чинників обмеження недоторканності виступає встановлення визначених кримінальнокараних діянь чи обставин, щодо яких недоторканність не діє. Пропонується доповнити КПК України наступною нормою: “Президент України, який склав свої повноваження, народний депутат України, суддя, затримані за підозрою у вчиненні злочину повинні бути звільненні відразу ж після встановлення їх особи, за винятком випадку затримання на місці вчинення злочину”.

Цю ж статтю дисертант пропонує доповнити частиною другою, в якій вбачає необхідність уведення спеціальної форми протоколу, який складатиметься за загальними правилами, що передбачені КПК України, але поряд із цим, у ньому зазначатимуться обставини, що спричинили арешт особи, яка обіймає особливо відповідальне становище.

Крім того, обґрунтовується необхідність внесення доповнень до законодавства, яке б регулювало особливості проведення обшуку, огляду, виїмки, а також обрання запобіжних заходів відносно окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище.

Дисертант вважає доцільним доповнити ст. 13 Закону України “Про статус суддів” після п. 4 окремим пунктом таким чином: “Здійснення оперативно-розшукових заходів щодо депутата (судді), які пов’язані з обмеженням його прав чи з порушенням його недоторканності, допускається не інакше як на підставі рішення, що приймається судовою колегією відповідного рівня на підставі подання керівника певного оперативного підрозділу”.

Також пропонується, ст. 27 Закону України “Про статус народного депутата України” після п. 2 доповнити пунктом, відповідно до якого здійснення оперативно-розшукових заходів щодо депутата, які пов’язані з обмеженням його прав чи з порушенням його недоторканності, допускається не інакше як на підставі рішення суду, прийнятим за поданням Генерального прокурора України.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає в розв’язанні низки процесуальних проблем досудового провадження у кримінальних справах щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище. Одержані результати та пропозиції мають теоретичне та практичне значення. Основними результатами дослідження є наступні висновки:

1. Удосконалено класифікацію видів проваджень у кримінальному судочинстві, відповідно до якої провадження щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище, належить до підвиду основного провадження з ускладненою процесуальною формою.

2. Запропоновано у новому КПК України закріпити 2 розділи: “Особливі провадження” та “Особливий порядок кримінального судочинства”. У першому

розділі слід описати спеціальні процедури, в другому – процесуальні особливості окремих категорій справ.

3. Удосконалено поняття “Президент України”, згідно з яким це одноособовий глава держави, посадова особа, яка посідає найвище місце у структурі державних інститутів, виступає представником держави в цілому у міжнародних відносинах, а також є гарантом державного суверенітету.

4. Імунітет як самостійна категорія, поряд із поняттями “пільга” і “привілей” має свої специфічні ознаки: спрямований на певну групу суб’єктів; у кримінально-процесуальному законодавстві означає звільнення від виконання процесуальних обов’язків і відповідальності; кінцевою метою імунітету є забезпечення ефективного виконання офіційних професійних функцій певними суб’єктами; коло осіб, на яких поширюється імунітет повинен бути чітко закріпленій у законодавчих актах.

5. Удосконалено визначення поняття “процесуальний імунітет” як процесуально-правового інституту, норми якого спрямовані на вирішення завдань кримінального процесу і реалізацію його принципів й передбачають звільнення певних суб’єктів від процесуальних обов’язків, ускладнений порядок притягнення до кримінальної відповідальності й застосування заходів процесуального примусу.

6. Обґрунтовано положення щодо доцільності викладення ч. 2 ст. 13 Закону України “Про статус суддів” в редакції від 15 грудня 1992 року, в якому наголошується на тому, що судді не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності і взяті під варту без згоди Верховної Ради України. Вони не можуть бути піддані заходам адміністративного стягнення, що накладаються в судовому порядку, без згоди органу, який обрав суддю на посаду.

7. Запропонований у дисертації комплекс змін та доповнень до кримінально-процесуального законодавства України повинен забезпечити якісне функціонування досудового провадження у кримінальних справах щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище. У зв’язку з цим автор вважає за доцільне:

– закріпити в КПК України окрему главу “Особливості досудового провадження щодо окремої категорії осіб”, яка б містила чіткий перелік категорій справ і категорій осіб, щодо яких застосовуватиметься особливий порядок провадження у кримінальних справах; порядок порушення кримінальної справи; порядок затримання цих осіб та обрання щодо них запобіжних заходів, а також умови проведення окремих слідчих дій.

– у запропонованій главі “Особливості досудового провадження щодо окремої категорії осіб” закріпити статтю “Особливий порядок порушення кримінальної справи” наступного змісту: “Постанова про порушення кримінальної справи щодо особи або про притягнення її як обвинуваченого, якщо кримінальна справа була порушена щодо інших осіб чи за фактом вчинення діяння, яке має ознаки злочину, вноситься:

1) щодо народного депутата чи судді (Конституційного Суду України, Судді Верховного Суду України, судді Вищого спеціалізованого суду України,

судді апеляційного і місцевого суду, а також присяжного і народного засідателя) на час здійснення ними правосуддя виноситься Генеральним прокурором України на підставі висновку колегії у складі трьох суддів Верховного Суду України про наявність в діях народного депутата чи судді ознак злочину і, відповідно, за згодою Верховної Ради України;

2) щодо Президента України, який склав свої повноваження, а також кандидата у Президенти України – Генеральним прокурором України чи особою, яка виконує його повноваження на підставі висновку колегії у складі трьох суддів Верховного Суду України стосовно наявності ознак злочину.

Подання прокурора розглядається за його участю, а також участю особи, стосовно якої вноситься подання, її захисника у строк не пізніше 10 діб з дня надходження подання до суду. Неявка особи, щодо якої вноситься подання, а також її захисника у судове засідання не перешкоджає розгляду подання.

За результатами розгляду подання суд: 1) надає висновок про наявність чи відсутність в діях особи ознак злочину; 2) виносить ухвалу, в якій дає згоду на порушення кримінальної справи стосовно особи, на притягнення її як обвинуваченого чи відмовляє в цьому”;

– передбачити статтю “Особливий порядок затримання і обрання запобіжного заходу”, виклавши її таким чином: “Президент України, який склав свої повноваження, народний депутат України, суддя, затримані за підозрою у вчиненні злочину повинні бути звільнені відразу ж після встановлення їх особи, за винятком випадку затримання на місці вчинення злочину.

Якщо особи, зазначені у частині першій цієї статті були затримані на місці вчинення злочину, то складається протокол затримання за загальними правилами, які передбачені КПК України, в якому зазначаються обставини, що спричинили арешт особи, яка обіймає особливо відповідальне становище.

Запобіжний захід у вигляді взяття під варту щодо народного депутата України, судді до винесення судом обвинувального вироку може бути обрано лише за згодою Верховної Ради України.

Запобіжний захід у вигляді застави стосовно народного депутата України і судді застосовується без обмеження його прав чи порушення його недоторканності не інакше як на підставі рішення суду, прийнятим за поданням Генерального прокурора України”.

– закріпити статтю “Особливий порядок проведення окремих слідчих дій” такого змісту: “Обшук народного депутата України чи огляд його особистих речей і багажу, транспорту, жилого чи службового приміщення, а також порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції та застосування інших заходів, що відповідно до закону обмежують права і свободи народного депутата України, допускаються лише у разі надання Верховною Радою України згоди на притягнення його як обвинуваченого, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Проникнення в житло чи службове приміщення судді, в його особистий чи службовий транспорт, проведення там огляду, обшуку чи виїмки, особистий

обшук судді, а так само огляд, виїмка його речей і документів можуть провадитися тільки за вмотивованим рішенням судді апеляційного суду в зв'язку з провадженням у кримінальній справі”.

8. Передбачається необхідним внести зміни і до законів України. У зв'язку з цим доцільно:

– доповнити ст. 13 Закону України “Про статус суддів” після п. 4 окремим пунктом у такому викладі: “Здійснення оперативно-розшукових заходів щодо депутата (судді), які пов'язані з обмеженням його прав чи з порушенням його недоторканності, допускається не інакше як на підставі рішення, що приймається судовою колегією відповідного рівня на підставі подання керівника відповідного оперативного підрозділу”;

– доповнити ст. 27 Закону України “Про статус народного депутата України” після п. 2 окремим пунктом: “Здійснення оперативно-розшукових заходів щодо депутата, які пов'язані з обмеженням його прав чи з порушенням його недоторканності, допускається не інакше як на підставі рішення суду, прийнятим за поданням Генерального прокурора України”.

9. Обґрунтовано, що накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище, повинні проводитись лише після порушення кримінальної справи.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Бабій І. В. Види проваджень у кримінальному судочинстві України / І. В. Бабій // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 8. – С. 161–164.

2. Бабій І. В. Інститут депутатської недоторканності і кримінальна відповідальність / І. В. Бабій // Право України. – 2006. – № 12. – С. 87–89.

3. Бабій І. В. Імпічмент та кримінальна відповідальність : деякі проблемні питання / І. В. Бабій // Держава і право : зб. наук. праць. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006 : вип. 34. – С. 454–458.

4. Бабій І. В. Незалежність судової влади в особі судді – запорука демократичної держави / І. В. Бабій // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 5. – С. 160–162.

5. Бабій І. В. Суддівський імунітет – не особистий привілей, а спосіб захисту публічних інтересів / І. В. Бабій // Матеріали міжнародної наук.-практ. конф. – Донецьк – 2006. – С. 270–273.

6. Бабій І. В. Притягнення народного депутата до кримінальної відповідальності : деякі проблеми процесуального характеру / І. В. Бабій // Академія управління : зб. матеріалів наук.-практ. конф., присвяченої створенню Академії управління МВС. – Київ – 2006. – С. 122–124.

7. Бабій І. В. Диференціація процесуальної форми у кримінальному процесі України / І. В. Бабій // Тези доповідей наук.-практ. конф., 21-22 квітня

2006 р. (м. Київ). – Київ. – 2006. – Ч.ІІ. – С. 108–111.

АНОТАЦІЯ

Бабій І.В. Досудове провадження у кримінальних справах щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. – Київський національний університет внутрішніх справ. – Київ, 2009.

Дисертація є дослідженням, в якому на монографічному рівні вивчені актуальні правові, теоретичні і практичні проблеми досудового провадження у кримінальних справах про злочини окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище.

В роботі розглядаються види проваджень у кримінальному судочинстві. Досліджується правовий статус окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище та їх імунітет. Аналізується процесуальний порядок порушення кримінальної справи, проведення процесуальних дій та застосування заходів процесуального примусу щодо вказаних осіб. Внесено пропозиції з удосконалення законодавчого врегулювання досудового провадження щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище, покращення слідчої і судової практики.

Ключові слова: провадження, службова особа, імунітет, недоторканність, відповідальність, процесуальні дії, заходи процесуального примусу.

АННОТАЦИЯ

Бабий И.В. Досудебное производство по уголовным делам в отношении отдельных служебных лиц, которые занимают особо ответственное положение. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. – Киевский национальный университет внутренних дел. – Киев, 2009.

Диссертация посвящена исследованию на монографическом уровне комплекса актуальных теоретических и практических проблем, возникающих при досудебном производстве по уголовным делам в отношении отдельных служебных лиц, которые занимают особо ответственное положение.

В работе исследуются виды производств в уголовном судопроизводстве Украины. Высказано мнение о том, что в рамках единого уголовного процесса существует три вида относительно самостоятельных производств: основные, дополнительные и особенные. В свою очередь, основные производства подразделяются на: обычные производства (дознание и досудебное следствие);

упрощенные производства (производство по делам частного обвинения; производство по протокольной форме досудебной подготовки материалов); производства с усложненными формами (производства по делам о преступлениях несовершеннолетних; производства по делам невменяемых или частично вменяемых). Обосновано, что производство в отношении лиц, которые занимают особо ответственное положение, относится к производству с усложненной процессуальной формой.

Проведено комплексное и всестороннее изучение теоретических и практических аспектов правового статуса Президента Украины, народного депутата Украины и судьи как служебных лиц, которые занимают особо ответственное положение.

Усовершенствовано определение понятия “Президент Украины”, согласно которому это единоличный глава государства, должностное лицо, которое занимает наивысшее место в структуре государственных институтов, выступает представителем государства в целом в международных отношениях, а также является гарантом государственного суверенитета.

В работе рассматриваются такие термины как: привилегия, льгота, иммунитет и их соотношение в уголовном судопроизводстве. Иммунитет, относительно понятий “привилегия” и “льгота” рассматривается как самостоятельная категория, которая имеет свои специфические признаки.

Анализ научных мнений относительно данных категорий дал возможность констатировать, что процессуальный иммунитет – это процессуально-правовой институт, нормы которого направлены на решения задач криминального процесса и реализацию его принципов и предусматривают освобождение определенных субъектов от процессуальных обязанностей, усложненный порядок привлечения к уголовной ответственности и применение мер процессуального принуждения.

Акцентируется внимание на том, что иммунитеты отдельных служебных лиц, которые занимают особо ответственное положение, являются неотъемлемой составляющей их правового статуса. Их следует рассматривать не как личную привилегию, обусловленную особо ответственным положением, а как элемент системы государственных (конституционных) гарантий реализации своих полномочий.

Предлагается с точки зрения прав и обязанностей отдельных служебных лиц, которые занимают особо ответственное положение предусмотреть специальный порядок производства по уголовным делам. В связи с этим вносится предложение дополнить Проект уголовно-процессуального кодекса Украины новым разделом с таким названием: “Особенности досудебного производства в отношении отдельных категорий лиц”, который содержал бы четкий перечень категорий уголовных дел и лиц, в отношении которых применялся бы особый порядок производства по уголовным делам; процедуру принятия решения о возбуждении уголовного дела; порядок задержания и избрания в отношении данных лиц мер пресечения, а также условия проведения отдельных следственных действий.

Определены особенности возбуждения уголовного дела в отношении служебного лица, которое занимает особо ответственное положение, применения к нему задержания, мер пресечения в виде содержания под стражей и залога, производства обыска, выемки, наложения ареста на корреспонденцию, снятия информации с каналов связи.

Делается ударение на том, что Президент Украины, который прекратил исполнение своих полномочий, народный депутат Украины, судья, задержанные за подозрением в совершении преступления должны быть освобождены сразу же после установления их лица, за исключением случая задержания на месте совершения преступления.

Сформулировано ряд новых в концептуальном плане предложений и рекомендаций, направленных на усовершенствование ряда положений досудебного производства по уголовным делам о преступлениях, которые совершены отдельными служебными лицами, занимающими особо ответственное положение.

Ключевые слова: производство, служебное лицо, иммунитет, неприкосновенность, ответственность, процессуальные действия, меры процессуального принуждения.

SUMMARY

I.V. Babiy. Pretrial Proceedings of Criminal Cases Concerning Certain Officials Holding Especially Responsible Positions. – Manuscript.

Dissertation for academic degree of PhD in Law under specialty 12.00.09 – criminal process and forensic science; forensic examination. – Kyiv National University of Internal Affairs. – Kyiv, 2009.

This dissertation is a research work in which the author had studied on monographic level contemporary legal, theoretical, and practical problems of pretrial proceedings of criminal cases concerning offenses perpetrated by certain officials holding especially responsible positions.

The author reviewed different types of proceedings under criminal justice system; studied legal status of certain officials holding especially responsible positions and their immunity; analyzed procedural procedures of initiating criminal cases, performing investigative actions, and applying measures of procedural enforcement concerning said officials; and made proposals concerning improvement of legislative regulation of pretrial investigation procedure concerning certain officials holding especially responsible positions and improvement of investigative and judicial practices.

Keywords: proceedings, official, immunity, exemption, responsibility, procedural actions, measures of procedural enforcement.